

Vendelin KARAČIĆ

GRADNJA PRVE CRKVE SV. PETRA I PAVLA U MOSTARU I CRKVE KOJE SU JOJ PRETHODILE

Katoličke crkve u Mostaru do sredine 16. stoljeća

U kasnoantičko doba u bližoj i daljoj okolini današnjega Mostara bilo je nekoliko crkava - bazilika. Ostatci tih bazilika nalaze se u Cimu, Potocima, Žitomislčićima¹ i Sutini,² dok iskopine Crkvine na Slipčićima upućuju na srednji vijek.³

Pretpostavku da su franjevci boravili u Zahumu i prije nego ih je 1454. god. pozvao herceg Stjepan Kosača u svoju zemlju, potvrdio je dosad nepoznatim podacima Marijan Sivrić,⁴ kao i to da su franjevci imali boravište u Bišću podno Blagaja. Tako se u oporuci Ostoje Radosalića, trgovca iz Trga na Neretvi (Drijevi), koja je napisana 10. siječnja 1431., spominju franjevci u Bišću. Slično u oporuci Flore Marije, udovice Nikše Ostojića, napisane 21. srpnja 1426., stoji da ona daruje "franjevcima u Bišću iznos od pet perpera", dok je Šimun, sin Jurja Glavića, 15. rujna 1430. franjevcima u Bišću, i to za gradnju crkve, ostavio 90 perpera.

¹ BASLER, Đ., *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1972., str. 75; 109 i 134.

² *Arheološki leksikon BiH*, svz. 3, *Arheološka nalazišta*, regija 14 - 25, Sarajevo, 1988., str. 292.

³ ANĐELIĆ, T., *Tepčići kod Čitluka i Trijebnje kod Stoca*, u: *Arheološki pregled*, vol. 25, Beograd - Ljubljana, 1986., str. 75.

⁴ SIVRIĆ, M., *Nekoliko nepoznatih podataka o franjevcima u Zahumu i Bišću kod Mostara u srednjem vijeku*, u: *Hercegovina*, godišnjak za kulturu i povijesno naslijeđe, 19/2005., str. 43-48.

Dekuša, žena Marka Bicića, također oporučno, ostavila je 30. svibnja 1432. legat franjevcima u Novom u Bišću u iznosu od 15 perpera. Ovaj podatak je dragocjen jer bilježi ime i lokaciju mjesta Novi za koji se ranije samo nagađalo gdje se nalazio, kao i da se u njemu gradila franjevačka crkva. I još jedna oporuka potvrđuje da su franjevci i prije poziva hercega Stjepana Kosače u Zahumu imali samostan. Naime, oporučitelj Matko, sin Bogdana Gojakovića, 12. studenoga 1449. ostavio je legat franjevcima u Zahumu i Bišću za popravak samostana 20 perpera.

Fra Petar Bakula 1867. god. piše da su u Mostaru “bile naše tri stare crkve: svetog Stjepana, svetog Luke, od koje i danas postoji zvonik na kojemu je općinski sat, i crkva svetog Ante s franjevačkim samostanom kod Radobolje pod Humom”, dok je pod Vukodolom u Podhumu, na mjestu džamije, nekoć stajala crkva sv. Ane po kojoj mještani obližnji mostić još uvijek zovu Mostićem sv. Ane. U Ilićima kod vrela Babuna bila je crkva sv. Ruže Viterbske “od koje i danas stoje zidovi”, nastavlja Bakula, a “na Smrčenjacima crkva Gospe Snježne”.⁵

Sudska isprava (hudžet) izvjesnog Kasima, zastupnika mostarskoga kadije, pisana početkom. veljače 1553., spominje da je “u mahali Zahum... bila srušena i oborena crkva”, te da se vinograd, bašča i kuće vrate franjevcima kao njihovo vlasništvo.⁶ Iz sadržaja te isprave Dominik Mandić zaključuje da je crkva srušena 1539. ili 1540. god. i da su se fratři vratili u Mostar 1552. god. Isto tako sačuvana izvorna isprava - zapovjedno pismo (bujrudija) hercegovačkoga sandžaga Husejin-paše, koja je pisana sredinom travnja 1553. i čuva se u Franjevačkom samostanu u Makarskoj, govori o zaštiti Samostana sv. Marije u blizini Mostara.⁷

Ako ne i prije, spomenute crkve i samostane Turci su srušili za progonstva katolika nakon zakonske odredbe u Bosanskom sandžaku 1516., koja je više puta ponovljena te protegnuta i na druge sandžake, da se poruše sve crkve koje “nisu postojale od starog nevjerničkog vremena” kao i svi križevi pokraj putova, čime je pokrenut val islamizacije i katolici proglašeni državnim neprijateljima.⁸ No, rušitelji su domalo uništili sve samostane u srednjoj Bosni, pa tako i one u Konjicu, Mostaru i Ljubuškom, iako su oni potjecali iz prijeturskoga vremena.

⁵ BAKULA, P., *Hercegovina prije sto godina ili Šematizam...*, Mostar, 1970., str. 99.

⁶ “U arhivu franjevačkog samostana u Makarskoj nalazi se izvornik navedenoga hudžeta, koji ćemo objelodaniti“, u: MANDIĆ, D., *Etnička povijest Bosne i Hercegovine*, Rim, 1967., str. 159.

⁷ ISTO, str. 168-169.

⁸ MANDIĆ, D., *Hrvatske zemlje*, Chicago - Rim, 1972., str. 120-122.

Franjevački samostan u Mostaru, prema predaji, ponovno je srušen 1563. god. A kad su mostarski franjevci izgubili nadu da će ga u dogledno vrijeme moći obnoviti, podigli su 1584. god. samostan u Živogošću na jadranskoj obali te su se iz njega brinuli za katolike u Mostaru, Brotnju i Blatu.⁹ Tako je Mostar više od tri stoljeća ostao bez ijedne katoličke crkve, sve do gradnje crkve sv. Petra i Pavla 1866. god.

Promjene nabolje - nagovještaji slobode

Za katolike u Hercegovini promjene nabolje dogodile su se u 19. st. kad je Visoka Porta, pod utjecajem Francuske revolucije i kulturnih gibanja u Europi, pokušavala provesti reforme i spasiti Carstvo od propadanja. Carskim proglasom, koji je poznat pod imenom Hatišerif od Gülhane, 3. studenoga 1839. kršćani su pravno gotovo izjednačeni s muslimanima, a Hatihumajunom, vlastoručnim sultanovim pismom 18. veljače 1856. zajamčene su im vjerske slobode.

Potkraj prve polovine 19. st. franjevci rodnom iz Hercegovine nakanili su graditi samostan u Hercegovini. Osim gore spomenutih carskih proglašenja, pogodovala su im posljedice proistekle iz pobune i oružane borbe bosanskih muslimana protiv carigradskih reformi, dok je Ali-aga Rizvanbegović Stočević hinio pristanak uz reforme i borio se na strani sultana. Zauzvrat sultan ga je, kao i za sudjelovanje u borbama u Egiptu, 1833. god. nagradio proglašenjem Hercegovačkoga sandžakata pašalukom a njega neovisnim pašom.¹⁰ Kao samovoljnom vlastodršcu, koji se nije osvrtao na reforme Visoke Porte, Ali-paši je odgovaralo i crkveno osamostaljenje Hercegovine od Bosne te je u mnogim stvarima, uz veliko mito, franjevcima išao na ruku. Unatoč tome, za njegova vladanja "Turci su se zakleli kako će istjerati kršćanski korijen iz Mostara, što su doista i učinili. Naime, 1840. god. protjerali su sve katolike iz Mostara i okolnih mjesta. Protjerano je oko 320 obitelji iz grada i prigradskih naselja".¹¹ Osim toga, odmah po dolasku na vlast Ali-paša je muslimane oslobodio od svih poreza, a kršćanima nametnuo 16 vrsta poreza, dok ih prije njega nije bivalo više od četiri.¹²

⁹ MANDIĆ, D., *Etnička povijest Bosne i Hercegovine*, Rim, 1967., str. 169.

¹⁰ BAKULA, P., *Hercegovina za devetnest godina vežirovanja Ali-pašina*, Mostar, 1999., str. 243.

¹¹ ISTO, str. 247.

¹² KRALJEVIĆ, A., *Pregled nevolja...*, u: DEMO, Š. - KNEZOVIĆ, P., *Čerigajski Anđeo*, Mostar, 2007., str. 128.

Slično je i rasplet sukoba između bosanskih franjevaca i biskupa fra Rafe Barišića pogodio franjevce u Hercegovini. U poduzetnom i nepopustljivom biskupu Barišiću, donedavnom apostolskom vikaru u Bosni, oni su vidjeli osobu koja bi ubrzala i olakšala ishodenje dozvola za gradnju samostana u Hercegovini i koja bi poduprla njihovo osamostaljenje. Stoga su zamolili Ali-pašu da u svome pašaluku dopusti stalni boravak biskupu Barišiću, koji se zahvalio na službi apostolskog vikara u Bosni,¹³ što je Ali-paša odobrio 12. srpnja 1843.¹⁴ Dolazak biskupa Barišića u Hercegovinu kao i blizina franjevaca s Ali-pašom na interesnoj, a u nekim vidovima i na razini dobrih međuljudskih odnosa i pružanja stručnih usluga, bili su ključni preduvjeti za uspjeh franjevaca u njihovim naumima. Dostojna su, naime, oni uspjeli dobiti odobrenje od sultana Abdul Medžida kao i crkvenih nadležnosti iz Vatikana da mogu na Širokom Brijegu sagraditi samostan i crkvu koja je, s dijelom samostana, stavljena pod krov 1848. god. Tako je Hercegovina, napokon, nakon 285 godina opet dobila katolički samostan s crkvom. Osim toga, domalo su se fratri uspjeli osamostaliti od Provincije Bosne Srebrene kao zasebna redovnička pokrajina dobivši status kustodije. Ti mukotrpnici, a ipak sretni i sudbonosni koraci, potpomognuti probuđenom samosviješću i zanosom ilirskoga pokreta, a još više prijeka potreba da se barem dijelom nadoknadi ono što je silom prilika bilo onemogućeno da se uradi u prethodnim stoljećima, nalagali su daljnji preporodni rad.

Svrgavanjem Ali-paše Rizvanbegovića nakon 19 godina njegove za kršćansku raju **nepodnošljive vlasti** nastupilo je olakšanje. Osim toga, katolici su se suzdržali od ustanka koji su vodili hercegovački pravoslavci zajedno s Crnogorcima u to doba te su dobili neku naklonost turskih vlasti. Istodobno je Carigrad, pod pritiskom europskih zemalja, dokinuo zakon o zabrani gradnje i popravaka crkava i kuća za redovnike bez prethodne sultanove dozvole.¹⁵

Dok su gradili prvi samostan, hercegovački su franjevci unutar Franjevačkoga reda djelovali kao samostalna kustodija, što su pravno i postali 1852. god. Kustodija je uzdignuta na razinu provincije 1892. god.

¹³ GAVRAN, I., *Suputnici bosanske povijesti*, Sarajevo, 1990., str. 100.

¹⁴ PANDŽIĆ, B. S., *Hercegovački franjevci sedam stoljeća s narodom*, Mostar - Zagreb, 2001., str. 44.

¹⁵ Usp. KRALJEVIĆ, A., *Okružnica...*, Široki Brijeg, 1. svibnja 1862., u: DEMO, Š. - KNEZOVIĆ, P., *Čerigajski Andeo*, Mostar, 2007., str. 161.

Potrebe i želje

U prvi dovršeni dio samostana na Širokom Brijegu fratri su 1848. god. uselili učenike, pripravnike za redovničko-svećenički poziv. I ubuduće su, uz duhovni i crkveni život, najveću pozornost posvećivali školstvu i prosvjećivanju puka. Stoga su odlučili sazidati samostan i na Humcu pokraj Ljubuškoga. Počeli su ga graditi 1867. god. Time su htjeli rasteretiti širokobriješki samostan i stvoriti duhovno i kulturno žarište u kraju gdje je nekoć bio samostan koji je, kao i onaj u Mostaru, nasilno srušen 1563. god. Pritom nisu gubili iz vida ni Mostar kao mjesto negdašnjega samostana i kao "glavno mjesto pokrajine". S obzirom na trenutačne mogućnosti i potrebe odlučili su u Mostaru graditi samo crkvu, dok su gradnju samostana odgodili za bolja vremena.

Godinu dana nakon početka gradnje crkve, unatoč izgonu 1840. god.,¹⁶ grad Mostar imao je 398 katoličkih obitelji s 1715 duša, a u selima mostarske župe bilo je 315 obitelji i 2128 žitelja. Župa je, dakle, imala 713 obitelji i 3843 žitelja. Iste godine grad je imao 3414 nekatoličkih obitelji. Dakle, katolika je već bilo oko 20 %. Unatoč tolikom broju vjernika katolici su imali službu Božju u "oratoriju i kapelici" u franjevačkom i biskupskom boravištu u Vukodolu i u oratoriju austrijskoga vicekonzulata.¹⁷

Dobivanje dozvole i gradnja crkve

Susreti biskupa fra Rafe Barišića s Omer-pašom Latasom u Mostaru početkom 1851. god. nagovijestili su mogućnost gradnje crkve u Mostaru. Biskup "zamoli da bi katolici dobili dopuštenje sagraditi crkvu i školu u Mostaru". Omer-paša je "veoma ljubazno primio Barišića i obećao mu da će poraditi da bi se olakšao položaj katolika i da im se dopusti sagraditi crkvu i školu u gradu Mostaru".¹⁸ Na daljnji trag tih nastojanja nailazimo u dopisu koji je biskupu 19. prosinca 1859. upućen iz Carigrada i u njemu se govori "o dopuštenju da se pravi crkva u Mostaru".¹⁹

¹⁶ Usp. bilješku br. 11.

¹⁷ Usp. BAKULA, P., *Hercegovina prije sto godina ili Šematizam...*, Mostar, 1970., str. 110-111.

¹⁸ PANDŽIĆ, B. S., *Hercegovački franjevci sedam stoljeća s narodom*, Mostar - Zagreb, 2001., str. 76.

¹⁹ Arhiv Biskupskoga ordinarijata Mostar, Protokol spisa, br. 94., str. 381. Ubilježen je upis prispjeća od "Carigrad, primas" s gore navedenim sadržajem, ali dokumenta nema.

Prve pisane podatke o poduzetim koracima za buduću gradnju sadrži pismo biskupa fra Rafe Barišića, što ga je uputio fra Iliji Vidoševiću 21. studenoga 1861. U pismu stoji da je biskup bio kod Ekrema Serdara koji mu je potvrdio da će ispuniti obećanje te poslati svoga čovjeka u Carigrad da ishodi ferman za gradnju crkve i učionice.²⁰ O istom događaju 1897. god. zapisao je Radoslav Glavaš stariji: "Kako je poznato god. 1862. na molbu biskupa Barišića i zagovoru njegova prijatelja čuvenoga Omer-paše, turski car Abdul-Aziz darovao je u Zahumu, na rastoku Radobolje, krasno mjesto za gradnju katoličke crkve, koje je prije bila Alipašina bašča."²¹

No, i nakon dobivanja fermama bilo je osporavanja. Sultan je 17. svibnja 1862. izdao ferman kojim je dopustio da biskup Barišić može sagraditi crkvu i školu. Muslimani su se tome protivili, ali su morali popustiti pa su ključeve Rizvanbegovićeva vrta ipak dali 13. ožujka 1863.

Obavijest biskupu Barišiću da je dobio ovlasti od sultana da u Mostaru može otvoriti školu i crkvu, poslalo je Ministarstvo vanjskih poslova 6. kolovoza 1863.²² Iste godine, "treći dan godine 1277." po hidžri, objavljena je bujrumtija "Turcima, Ristjanim i Krstjanim, i svim carskim podanicima", kojom se kršćanima daje sloboda da mogu "graditi Carkveh, i metnuti zvona".²³ Međutim, biskup Barišić je umro 14. kolovoza 1863. Da biskupovom smrću nisu prestala nastojanja oko buduće gradnje, potvrđuje dopis nekog mutsafira iz Mostara, pisan 19. veljače 1864., kojim se javlja da je gradnja odobrena.²⁴

Gradnja je otpočela za biskupa fra Anđela Kraljevića koji je fra Petra Bakulu imenovao generalnim vikarom i povjerio mu gradnju crkve.²⁵ Malo nakon početka radova, 8. svibnja 1886., uprava Kustodije odlučila je koliki će se iznos od prikupljenih milodara odvojiti za gradnju crkve u Mostaru, a koliki za druge gradnje.²⁶

Drugi niz podataka uklesan je u spomen ploču koja je bila ugrađena u pročelje iznad središnjega portala. Nakon što je u prošlom ratu crkva

²⁰ "Jučer sam bio kod Ekrema Serdara, koi mi sam od sebe poručio i potvrdio prije učinjeno obećanje za Pašinu Bašču da ondi načinimo carkvu i učionicu, i reče mi da će prišno slati u Carigrad svoga čovika, i istom naložiti da izvadi ferman potribiti za gori imenovane zgrade. Bašča je, reče napoklon." U: Arhiv Provincije, SK, svz. 4, f 35.

²¹ GLAVAŠ, R., *Spomenica...*, Mostar, 1897., str. 76.

²² Arhiv Provincije, SK, svz. 6, f. 6a.

²³ Isto, f. 17.

²⁴ Arhiv Biskupskoga ordinarijata, Protokol spisa, 1864., br. 9.

²⁵ PANDŽIĆ, B. S., *Hercegovački franjevci sedam stoljeća s narodom*, Mostar - Zagreb, 2001., str. 76-77 s bilješkom.

²⁶ Arhiv Provincije, SK, svz. 6, f. 148.

spaljena a poslije rata njezini teško oštećeni zidovi posve srušeni, natpis čeka prikladno mjesto gdje će biti postavljen. U njemu stoji uklesano:

SVEMOGUĆEM STVORITELJU BOGU:
SVETOM PETRU I SVETOME PAVLU
OVA CRKVA SAGRAĐENA STOJI;
CAR STAMBOLSKI MLOGO DOBROVOLJNI;
DADE MISTO UGODNO ZA GRADNJU:
UZ TO GROŠAH PEDESEJET KESAH;
PUK UBOGI POMOĆ DADE MALU...
VAS OSTALI TROŠAK MLOGO TEŽAK
IZ MISTA JE PRIŠO INOSTRANSKIH
S NASTOJANJEM BRATJE FRANCISKANAH
I BISKUPA NADČELNIKA SVOGA. P. G. 1866. O. 7.

Podosta podataka iz prve ruke o gradnji crkve ostavio je sam voditelj gradnje fra Petar Bakula u *Šematizmu* što ga je objelodanio godinu dana nakon postavljanja temelja. Mjesto za gradnju, zabilježio je Bakula, bilo je vrlo pogodno “ravnicu, darovana katoličkom puku za crkvene potrebe, duga 112 lakata, široka 112 lakata”. Gradnja je početa 7. ožujka 1866. i za sedam mjeseci vanjski su zidovi podignuti do 10,5 lakata visine. Temelji “do tri lakta u zemlji leže na mreži trupaca, od tvrdoga hrasta”. Bakula je ukratko opisao buduću građevinu i naveo točne dimenzije. “Njezina duljina sa svetištem iznosi 52 lakta, širina 25”, kao i dotadašnji utrošak i podrijetlo novca.²⁷ Skreće pozornost da se ne treba čuditi što je podosta novca utrošeno jer graditelji ništa drugo pri ruci nisu imali osim vode, “a drugi materijal iz daleka teško pribavljen trebalo je skupo platiti”. Ograđuje se od mogućega prigovora da se crkva gradi “iz hvalisavosti u odveć raskošnom stilu” i dodaje: “Uz solidnost i pristojnost mi smo se držali najveće skromnosti u stilu izgradnje, što je svakome jasno kad pogleda. Stoga da mognemo udovoljiti i potrebi i ljepoti bogoslužja, treba nam još veoma mnogo velikodušnih dobročinitelja.”²⁸

Širi opis novoizgrađene crkve ostavio je fra Petar Bakula u *Šematizmu* koji je tiskan 1873. god. On navodi, kao i u prvom *Šematizmu*, da je

²⁷ “Potrošeno je 11.700 forinta. Toj svoti dodala je velikodušnost turskoga cara 2.500 forinta (zajedno sa zemljištem). Ostalo je gotovo sve od milostinje, na drugom mjestu skupljene, i od Propagande iz Liona.” U: BAKULA, P., *Hercegovina prije sto godina ili Šematizam*, Mostar, 1970., str. 101.

²⁸ Isto, str. 101.

crkva izgrađena u korintskom stilu (misleći, valjda, na bazilikalni način gradnje). Ističe ljepotu neukrašenih stupova koji odjeljuju središnju lađu od bočnih. Prozori su urešeni armiranim višebojnim staklom. Pod je urađen od kamenih ploča. Zidovi su iznutra “izrađeni tako da fingiraju kao da su od bijelog mramora sa žučkastim venama”. Strop oltarskoga prostora i dviju kapela ukrašen je gipsanim dekoracijama. Glavni je oltar od drva i tako je obojen da daje dojam crvenoga mramora. “Na luku iznad velikoga oltara piše: ‘Slava Bogu, Čast Svetim Apostolima Petru i Pavlu’. U svetištu se ističe slika Uskrslog Krista u odgovarajućoj veličini, a na vrhu križa stoji natpis UZKRSNU. U kapeli na strani poslanice nalazi se oltar na čast sv. Ante Padovanskog s malim drvenim kipom sveca. Taj oltar je dar austrougarskog konzulata, a za njega je vezana i bratovština sv. Ante. Na strani evanđelja nalazi se oltar na čast Svete Majke od milosti (tj. Blažene Djevice Marije), dar je francuskog vicekonzulata. Na tom oltaru još nedostaje kip ili slika... Crkva iznutra još nije uređena, ali sad za to nedostaju sredstva.”²⁹ Kao i u svome *Šematizmu* iz 1867. god. tako i u ovome iz 1873. god. Bakula je crkvu nazvao katedralom, kako ju je nazivao i biskup Kraljević u službenim izvješćima.³⁰

“Bakula je kroz punih šest godina vodio, nadgledao i skrbio se za gradnju. Nije htio tražiti strane majstore, nego je uposlao isključivo domaće. Crkva je do god. 1871. dograđena, pokrivena i dogotovljena da se je za nuždu u njoj mogla sv. misa govoriti. Troškovi su iznosili 27.548 forinta. Bakula je nastojao da se crkva poploča bijelim i crnim pločicama.”³¹ No, “dogotovljenost” je biskup Barišić drukčije poimao te je u Izvješću Propagandi 2. studenoga 1875. napisao da Vikarijat ima stolnu crkvu i da će “gradnja biti završena ove godine”.³²

Zidovi crkve sagrađeni su od nevelikih komada vapnenca i breče. Bočni su bili složeni od lomljena i dijelom obrađena kamena. Po duljini, pri vrhu i malo ispod prozora, bili su ukrućeni hatulama, udvojenim i nešto razmaknutim hrastovim gredama koje su bile povezane prečkama. Pročelje i uglovi urađeni su od većih, a okviri vrata od velikih i fino isklesanih blokova. Četvrtasti stupovi, koji dijele bočne od središnje lađe, načinjeni su od pravilnih blokova miljevine (tenelije) kao i polukružni

²⁹ KNEZOVIĆ, P., u: FRA MARTIN MIKULIĆ, *Šematizam mile misijske provincije reda manje braće sv. oca Franje u Hercegovini za godinu 1903.*, Mostar, 2003., str. 99.

³⁰ “Ovaj vikarijat još nema dovršene stolne crkve”; “Ovaj vikarijat ima stolnu crkvu..., a gradnja će biti završena ove godine”, u: DEMO, Š. - KNEZOVIĆ, P., *Čerigajski Anđeo*, Mostar, 2007., str. 163 i 178.

³¹ PETROVIĆ, L., *Život i rad fra Petra Bakule (1816-1873)*, Mostar, 1939., str. 43.

³² Usp. DEMO, Š. - KNEZOVIĆ, P., *Čerigajski Anđeo*, Mostar, 2007., str. 178.

lukovi između stupova. S posebnom je pažnjom urađen trijumfalni luk od naizmjenično poredanih svjetlijih i tamnijih blokova. Temelji pročelja postavljeni su u znatno većoj dubini od one koju spominje Bakula u svome opisu gradnje.³³

Po čijim je nacrtima crkva građena?

Oslanjajući se na Arhiv Propagande, danas Kongregacija za nauku vjere koja je bdjela nad Hercegovinom kao misijskim područjem, fra Bazilije Pandžić piše da je fra Petar Bakula, kojemu je biskup Kraljević povjerio gradnju, “osobno napravio plan, našao radnike i započeo raditi” crkvu u Mostaru.³⁴ A takvo je i opće mišljenje. No, postoje li razlozi koji dovode u pitanje istinitost takva uvjerenja?

U prilog mišljenju da je Bakula “osobno napravio plan”, osim njegove poznate darovitosti i poduzetnosti, ide i njegov opis širokobriješkoga samostana kojim se očituje kao osoba koja je zainteresirana za arhitekturu i koja, barem u izvjesnoj mjeri, poznaje arhitektonsko umijeće.³⁵ Kao graditelja i poznavatelja arhitekture odaje ga također i *Opis rezidencije u Vukodolu* u kojem kaže da je kao i samostan na Širokom Brijegu “skladno uređena i raspoređena palača Apostolskog vikara sagrađena u Mostaru, čiji su temelji bili postavljeni god. 1847., a useljiva je bila god. 1849. Modelirana je na način modernih građevina arhitekture i talijanskog ukusa...”, te nastavlja: “Pisac ove brošure je arhitekt i izvođač ove rezidencije koja također nije bez umjetnosti.”³⁶ Doduše “uprava” nad gradnjom u početku je povjerena fra Paški Kvesiću, “a kasnije vrstnom o. fra Petru Bakuli”,³⁷ što ne isključuje Bakulu kao arhitekta.

³³ Zapažanja prilikom obnove 1983.-1988. god.

³⁴ PANDŽIĆ, B. S, *Hercegovački franjevci sedam stoljeća s narodom*, Mostar - Zagreb, 2001., str. 77.

³⁵ Dio tog opisa glasi: “Ne bih želio pretjerivati u pohvalama samostana što se tiče njegove arhitekture, da ne bih izgledao previše zanesena duha. Reći ću samo da su oni koji su ga vidjeli ostali iznenađeni solidnošću i simetrijom građevine, usklađenom proporcijom dijelova i aktualizacijom tako veličanstvena plana koji nisu zamislili majstori i vještaci građevinarstva, nego bogati genij jednog redovnika Izveden je zahvaljujući izvanrednoj aktivnosti onoga koji je kroz šest godina nadgledao građevinu, ne štedeći ni truda ni muka, a to je vrlo marni i zaslužni O. Filip Ančić. (...) Priznanje mu je odalo više arhitekata koji su se divili radu, s pravom ga uspoređujući s najboljim samostanima Italije”, u: BAKULA, P., *Izabrana djela*, svz. I, *Kratka povijest franjevacu u Hercegovini*, Mostar - Veljaci, 1995., str. 102.

³⁶ ISTO, str. 102-103.

³⁷ GLAVAŠ, R., *Život i rad fra Rafe Barišića*, Mostar, 1900., str. 94.

Ne može se reći da gradnja rezidencije Apostolskoga vikarijata nije iziskivala podosta arhitektonskoga znanja i umijeća, ali je za tu ipak jednostavnu građevinu nacрте mogao izraditi i neškoloivan graditelj. No, gradnja trobrodne crkve sa zvonikom i kapelama bilo je potrebno solidno stručno znanje i umijeće. Bakula se doista iskazao kao dobar graditelj pri gradnji rezidencije u Vukodolu, koji je poput fra Filipa Ančića mogao imati “bogatı genij jednog redovnika”, kako je sam za nj rekao,³⁸ ali je teško razumjeti da je on mogao posve samostalno projektirati trobrodnu crkvu s obzirom na složenost pothvata i s obzirom na oblikovanje i zahtjevnost tehničke izvedbe. U potrazi za odgovorom na ovo pitanje našla se i skupina stručnjaka kojima je 1983. god. povjerena zadaća da se crkva temeljito obnoviti u duhu vremena u kojemu je nastala i da se ujedno sačuvaju njezine kulturno-povijesne vrijednosti.³⁹ U istraživanju je najuporniji, i sretne ruke, bio dr. Đuro Basler, arheolog i vrstan poznavatelj arhitekture.

Pitanje tko je mogao izraditi nacрте, postavljalo se i ranije. Naime, neki Talijan, vjerojatno vojni svećenik, 29. srpnja 1942. obraća se pismom izvjesnom fra Davidu, po svoj prilici hercegovačkom franjevcu fra Davidu Zrni koji je u to doba boravio u Rimu, i javlja mu ono što je uspio doznati “o radovima u Hercegovini fra Franje iz Vincenze”, čime ispunja fra Davidu zadano obećanje.⁴⁰ U pismu, na koje se oslonio Basler i otpočeo istraživanja, pod rednim brojem jedan stoji: “Mostar. Ima samo jedna jedina katolička crkva s tri lađe. Sagradio ju je 1866. o. Petar Bakula prilozima vjernika i sultana. Ona služi i kao katedrala, ali je crkva otaca opservanata, pokraj koje su podigli svoj vrlo velik samostan. Može biti vrlo vjerojatno da je nacrt crkve fra Franjin, ali o tome nema dokumenata. Spominje se o. Bakula ne kao arhitekt nego kao poglavar

³⁸ Osim za Ančića isto bi se moglo reći za fra Didaka Buntića koji je znatno utjecao na arhitekte M. Davida i J. Vančaša da izvedu ono što je on zamislio za gradnje nove crkve na Širokom Brijegu. Još veću genijalnost pokazao je fra Gabro Grubišić koji je sagradio crkvu sv. Kate u Grudama, ako ju je doista podigao prema vlastitim nacrtima.

³⁹ Provincijalat i Franjevački samostan Mostar zadužili su Vijeće za graditeljstvo, umjetnost i liturgiju da pozovu stručnjake za obnovu crkve. Vijeće je pozvalo arhitekte Duška Rakića iz Zagreba i Vinka Grabovca iz Sarajeva, dr. Đuru Baslera iz Sarajeva, arheologa i vrsna poznavatelja arhitekture, građ. ing. Milivoja Gagru iz Mostara i povjesničara umjetnosti mr. Anđelka Zeleniku iz Mostara da zajedno s fra Pijom Nuićem, dipl. ing. građ., i fra Vendelinom Karačićem, kao koordinatorom rada skupine i pročelnikom Vijeća, obave taj posao.

⁴⁰ KARAČIĆ, V., osobna arhiva, preslika, bez signature. Pismo su svojedobno dobili svi članovi stručne skupine za obnovu crkve i vjerojatno potječe iz Arhiva Provincije.

i sakupljač milostinje.” I odmah se nastavlja: “U Mostaru je fra Franjo podigao kapelu unutar stare biskupije (u Vukodolu) i prvu fratarsku župnu kuću (sada pretvorenu u civilne stanove), kao i jednu malu rezidenciju pokraj katoličke crkve (sada pretvorena u tiskaru).”

U istom se pismu govori o staroj crkvi i samostanu na Širokom Brijegu i nagađa se da su mogli biti sagrađeni po fra Franjinim nacrtima ili da je on projektirao barem najnovije krilo te, vjerojatno, i fratarsku mlinicu s dovodnim kanalom na rijeci Lištici. Autor pisma zatim spominje most na Mladima za koji su mu fratri rekli da je fra Franjino djelo, te da je možda i onaj na Bilovodama njegovo djelo kao i crkve i župne kuće na Humcu i u Prološcu.

Polazeći od nesigurnih podataka i nagađanja u gore navedenom pismu Basler je pronašao podatke o arhitektu fra Franji iz Vicenze, čije je krsno ime Matteo Lorenzoni, i pozabavio se njime i njegovim djelom.⁴¹ “Matteo Lorenzoni je rođen 23. ožujka 1804. u mjestu Pignorazio kod Vicenze. Već u vrijeme osnovnog obrazovanja on je pokazivao izrazit dar za crtanje. Dne 22. svibnja 1829., dakle u svojoj dvadesetpetoj godini života, on je stupio u red kapucina u samostanu Bassano, gdje je primio redovničko ime Francesco Maria di Vicenze, ali se njime u životu nije mnogo služio; bolje je poznat po svojem krsnom imenu. Nije pohađao nikakve teološke škole - ostao je laik, pa je cijelog života djelovao kao graditelj. Umro je u Vicenzi u noći od 12. na 13. veljače 1880. godine. O školovanju, onom arhitektonskom, podaci se nisu sačuvali. Zna se samo da je bio čovjek nemirna duha, pa je zbog nekih političkih nestašluka 1849. dospio u zatvor u kojemu je ostao četiri mjeseca. Poslije toga, pa sve do 1857. on boravi u samostanima Conegliano i Villafranca, a ti boravci, čine (sic!) se da su korišteni za studij arhitekture - možda kasno s obzirom na životnu dob, jer je tada on već bio zagazio u petu deceniju života. Po običajima vremena bio je više likovno nego tehnički obrazovan graditelj, kakvi se danas već vrlo rijetko sreću, a svoj crtački talent obilato je iskoristio u pripremi planova za brojne građevine. Radio je i vrlo uspjele studijske skice koje, dakako, nisu bile nikada ostvarene. Nakon boravka, možda i školovanja, u maločas spomenutim mjestima, on

⁴¹ BASLER, Đ., *Matteo Lorenzoni (1804-1880), graditelj franjevačke crkve sv. Petra i Pavla u Mostaru*, u: *Regiones Paeninsulae Balcanicae et Proximi Orientis*, Bamberg, 1988., priredila Elisabeth Erdmann - Pandžić, str. 369 s bilješkom i 372. Biografske podatke o Lorenzoniju Basler je preuzeo iz studije B. БЕТТО, “Lorenzoni - l' uomo e l' artista”, u: *Fede e arte* 11/1963, str. 394-411, a nekoliko njegovih nacrti i skica iz arhiva u Veneciji, među kojima i nacrt za crkvu na Širokom Brijegu koji nije izveden.

odlazi u Trst gdje vodi radove na novom samostanu kapucina i crkvi, ali nije poznato koliki je bio njegov udio u tim građevinama. Godine 1863. starješine ga na molbu fra Petra Bakule šalju u Hercegovinu da pomogne novoosnovanoj Kustodiji.”⁴²

Imajući u vidu Lorenzonijev životopis te analizirajući dvije crkve što ih je radio na Korzici u mjestu Cardo (rađena 1869.-1873. god.) i u brazilskom mjestu Bonjardin (1875. god.), zatim ih uspoređujući međusobno potom i s crkvom u Mostaru, Basler je došao do zaključka da je nacрте za crkvu u Mostaru izradio Matteo Lorenzoni te da je vjerojatno pratio gradnju po prilici godinu dana, a nakon toga, pojednostavljeno i ne držeći se nacрте, posebice s obzirom na pročelje građevine, nastavio je raditi sam Bakula. Te svoje zaključke Basler opravdava ovako: “Nacрти za Cardo i Bonjardin sadrže neke elemente mostarske crkve, pa tako donekle služe za razumijevanje autorovih ideja. Crkva u Cardu slična je mostarskoj po volumenu i obrisima, dok je ona u Bonjardinu bliža po nekim detaljima. Dimenzije Carda su gotovo identične sa Mostarom - njihova osnovna mjera je 19 metara širine i visine pročelja. Pilastru su u svim slučajevima dorsko-toskanskog reda, ali sa bazama koje su se sastojale od svega jednog torusa, što je i inače tipično za Palladija, velikog Lorenzonijeva uzora. Tri portala i rozeta iznad srednjeg ulaza u Bonjardinu su slični mostarskom pročelju. Križ na akroteriju je tipično Lorenzonijev atribut pročeljima, koji se, obično nešto predimenzioniran u odnosu na objekt, javlja gotovo na svim nacrtima i skicama. Takav križ bio je predviđen i za Široki Brijeg.”⁴³ Basler također primjećuje da pročelje nije urađeno prema Lorenzonijevim idejama i ukusu. Tri su rozete nedvojbeno Bakulin dodatak i vjerojatno ih je preuzeo s crkve St. Maria Aracoeli u Rimu gdje je boravio 1862. god. u svojstvu glavnoga tajnika Skupštine Franjevačkog reda. “Možda je nedostatak originalnih nacрта bio glavni razlog što se i pored eventualne dobre volje to pročelje nije moglo nikada završiti”,⁴⁴ zaključuje Basler.

Mogući razlog razlaza Bakule i Lorenzonija vidi Basler upravo na stručnoj razini. Primjećuje da je Lorenzoni živio u doba poplave loša ukusa te da se nije “mogao potpuno uživjeti u Palladijev duh i vrijeme, pa ga bar uspješno kopirati”, te dodaje: “Duboko je vjerovao da je neposredni sljedbenik starih majstora, ali je, gledano sa današnjeg stanovišta,

⁴² Isto, str. 369-370.

⁴³ Isto, str. 371.

⁴⁴ Isto, str. 371.

od njih, ipak, bio vrlo daleko. Lorenzonijevski oblici su tvrdi, nisu kreativno osmišljeni. Oni djeluju više kao školski zadaci, nacrtani bez duha i sluha, ne prelazeći okvire stereotipije ranog historicizma. Možda je upravo takav njegov stav prema arhitekturi i bio razlogom da se je prije vremena razišao u Mostaru sa inteligentnim Bakulom koji nije bio po struci arhitekt, ali je po instinktu i na tome polju umio razlikovati dobro od lošeg.”⁴⁵

Osim što je Bakula mogao biti nezadovoljan Lorenzonijevim nacrtima, morao je primijetiti zahtjevnost i skupoću njihove izvedbe, posebice imajući u vidu pročelje. Pridodaju li se spomenutim razlozima za razlaz prigovori da se crkva gradi “iz hvalisavosti u odveć raskošnom stilu”, nije teško razumjeti Bakulina razmišljanja i konačan stav: “Uz solidnost i pristojnost mi smo se držali najveće skromnosti u stilu izgradnje.”⁴⁶ A na skromnost, osim oskudice i opasnosti da gradnja ne bi odveć dugo potrajala, usmjeravala ga je i tradicija jednostavne gradnje crkava prosjačkih redova.

Na vjerojatnost da su se Bakula i Lorenzoni iz nama nepoznatih razloga razišli u samom početku ili prije, a ne nakon godinu dana gradnje kad su zidovi bili podignuti do visine 10,5 lakata, upućuju nepravilnosti u tlorisu građevine. Središnja je lađa, naime, izvedena tako da je u vrhu na spoju s apsidom bila šira za pedesetak centimetara negoli u dnu, a istočna bočna lađa na pročelju šira za više od deset centimetara od zapadne. I razmaci među stupovima po duljini nisu bili bolje ujednačeni, što se ne može pripisati isključivo neprimjerenosti tehničkih pomagala. I kako su se toliko velika odstupanja mogla dogoditi? Može li tome biti krivac Lorenzoni koji je bio, kako primjećuje Basler, “više likovno nego tehnički obrazovan” i, k tome, “čovjek nemirna duha” u kojeg se inače dužnostima prezauzeti i pisanjem zaokupljeni Bakula pouzdao, ali koji iz nepažnje nije ispravno započeo gradnju te je zbog toga udaljen ili je i sam napustio gradilište i Hercegovinu. Osim toga Lorenzonijev odlazak mogla je prouzročiti bolest ili što drugo kao i potreba njegove redovničke zajednice da se vrati u Italiju.

Lorenzoni nije mogao graditi prvu crkvu i samostan na Širokom Brijegu, kako se pretpostavlja u gore spomenutom pismu. Dok se gradila prva crkva i samostan, koji je dovršen produljenjem istočnoga krila 1861. god.,⁴⁷ on još nije bio došao u Hercegovinu. Napravio je nacrt za novu i veću crkvu koju su franjevci kanili graditi, ali koji nije izveden, i

⁴⁵ ISTO, str. 372-373.

⁴⁶ BAKULA, P., *Hercegovina prije sto godina ili Šematizam...*, Mostar, 1970., str. 101.

⁴⁷ Šematizam HFP, Mostar, 1977., str. 79.

vjerojatno je gradio fratarsku mlinicu na Lištici koja je dovršena 1868. god. U gradnji rezidencije u Vukodolu također nije mogao sudjelovati jer su joj temelji postavljeni 1847. god. a dovršena je 1849. god., osim ako u njoj nije naknadno uređivao kapelu.

Popravci, dogradnje, preoblikovanja

O popravcima i dogradnjama koje su mogle utjecati na izgled crkve ponešto doznajemo iz novina ili iz šturih arhivskih podataka. Tako je *Glas Hercegovca* 4. srpnja 1888. donio vijest: "...početo je popravljanje crkvenoga pokrova... te se misli da će pokrov kroz 2 mjeseca biti dogotovljen."⁴⁸ Istina, na traženje pomoći, vjerojatno za popravak krova, Okružna oblast 18. kolovoza 1887. franjevcima je javila da za mostarsku crkvu ne može više dati nego je dala Visoka vlada,⁴⁹ a 24. lipnja 1888. biskup je za crkvu u Mostaru uručio 300 forinta što ih je darovao prestolonasljednik Rudolf.⁵⁰ Međutim, krov, inače trodijelan, barem nije sav popravljen u predviđenom roku jer se godinu dana kasnije, 1889. god., kustos fra Nikola Šimović obratio caru za pomoć da bi se krov izmijenio.⁵¹

God. 1902. dovršena je i uređena unutrašnjost crkve.⁵² Ispovjedaonice, rađene u Zenici, dopremljene su početkom 1903. god.⁵³

Za obnovu i povećanje zvonika u drugom desetljeću 20. st. doznajemo iz molbe kojom su franjevci 6. listopada 1910. od Visoke vlade tražili pomoć u tu svrhu,⁵⁴ a 1917. god. postavljen je pod od keramičkih pločica.⁵⁵ Da su crkva i zvonik izvana obnovljeni 30-ih godina imamo zahvaliti Izvješću gvardijana fra Bernardina Smoljana o radu i nabavama od 1928. do 1931. god., datiranu 10. travnja 1931.⁵⁶ Sat na tornju postavljen je 1932. god.⁵⁷ U Drugom svjetskom ratu crkva je bombardiranjem teško oštećena, ali ubrzo i popravljena pod stručnim vodstvom fra Pija Nuića. Drveni je kor 60-ih godina zamijenjen armiranobetonskim.

⁴⁸ *Glas Hercegovca*, V./1888., br. 27. (4. srpnja), str. 3.

⁴⁹ Arhiv Provincije, SK, svz. 16, f. 56.

⁵⁰ Isto, f. 116.

⁵¹ Isto, f. 286.

⁵² Šematizam HFP, Mostar, 1977., str. 31. U podnoj keramičnoj pločici bila je napisana godina postavljanja 1902.

⁵³ Arhiv Provincije, SP, svz. 22, f. 14.

⁵⁴ Isto, SP, svz. 31, f. 391.

⁵⁵ Šematizam HFP, Mostar, 1977., str. 31.

⁵⁶ Arhiv Provincije SP, svz. 90., f. 132.

⁵⁷ Isto, SP, svz. 95, f. 493; 4985-496.

Zatečeno stanje prilikom obnove 1983.-1988. god. ukazivalo je na zahvate u više navrata, od kojih je jedan bio dosta radikalna kad su kameni stupovi, zajedno s krepidomama i kapitelima, prošireni prema srednjoj lađi a potom ožbukani, valjda zato da bi se lezene između kapitela i stropnoga vijenca jače naglasile.

Za 120. obljetnicu početka gradnje franjevci su 1983. god. odlučili crkvu sanirati i temeljito obnoviti. Tu zadaću Provincijalat i uprava mostarskoga samostana, nakon razgovora unutar samostanske zajednice, povjerali su Vijeću za građevinske poslove, umjetnost i liturgiju, inače savjetodavnom tijelu Provincijalata. Vijeće je predložilo te je sazvano stručno tijelo u kojem su se našli arhitekti Duško Rakić iz Zagreba i Vinko Grabovac iz Sarajeva, arheolog i vrstan poznavatelj arhitekture dr. Đuro Basler iz Sarajeva, dipl. ing. Građevine Milivoj Gagro, te povjesničar umjetnosti mr. Anđelko Zelenika iz Mostara, a od franjevaca dipl. ing. građevine fra Pio Nuić i pročelnik Vijeća i koordinator rada skupine fra Vendelin Karačić. Radnim susretima prethodilo je samostalno traženje rješenja. Susreti su održani 16. rujna, 7. listopada i, posljednji, 10. prosinca. 1983. na kojem je usvojeno mišljenje Đure Baslera. Korjenito rješenje D. Rakića, kao i znatno blaže V. Grabovca, nije usvojeno jer bi predloženim preoblikovanjem crkva znatno ili gotovo posve izgubila svoju izvornost. Basler je s razlogom više imao u vidu izvorno nego zatečeno stanje građevine te se, polazeći od konstatacije svih članova stručnoga tijela da je sila neprilika zasigurno onemogućila graditelje da načine crkvu onakvu kakvom su je zamislili, više usredotočio na zamisli njezinih arhitekata negoli na njezino prvotno stanje. U međuvremenu se pozabavio životnim putom i arhitektonskim nacrtima Matea Lorenzonija i ustanovio da je upravo Lorenzoni izradio idejni a možda i izvedbeni nacrt. Stoga je odlučno zagovarao da bi pročelju trebalo dati onakav izgled kakvim ga je zamišljao taj arhitekt kojega izvođači nisu slijedili. Povjesničar umjetnosti mr. Anđelko Zelenika suprotstavio se Baslerovu prijedlogu da se čelna fasada obogati s po dva reda pilastara jer bi postala odveć kitnjasta u odnosu na njezino izvorno i zatečeno stanje, a radi se o crkvi koja “posjeduje kulturno-historijske i spomeničke vrijednosti katoličkog sakralnog objekta iz turskog perioda (te) njenu izvornu arhitektonsku vrijednost neophodno je čuvati u prvobitnom izgledu.”⁵⁸ Za rješenje što ga je Basler nacrtima i opisom predočio zatim i obrazložio, a njime je predvidio

⁵⁸ ZELENIKA, A., *Stručno mišljenje u vezi adaptacije franjevačke crkve u Mostaru*, Mostar, 15. XII. 1983., str. 2, u: KARAČIĆ, V., osobna arhiva.

vraćanje izvornoga stanja unutrašnjosti i obogaćenje pročelja, odlučio se investitor i njegov povjerenik fra Vendelin Karačić, a s izvjesnom zadržskom, što se tiče samoga pročelja kao i uklanjanja glavnoga oltara, i mr. Zelenika.

Sl. 1. Izgled pročelja na početku obnove.

Analizirajući Lorenzonijeve radove Basler je zaključio da oni “ne prelazeći okvire stereotipije ranog historicizma”, ali nastavlja: “Šteta je, ipak, što mu u Hercegovini nije bila pružena prilika da u potpunosti ostvari barem jedan svoj projekt, što bi bilo od osobite važnosti za kulturnu atmosferu Mostara u kasnim godinama turske vladavine.”⁵⁹ Detaljno opisujući Lorenzonijev način rada i obrazlažući svoje rješenje, Basler nastavlja: “Aplikacija izvornih Palladijevih stilskih elemenata na pročelju crkve sv. Petra i Pavla u Mostaru pokazala je da je Lorenzoni prilikom razrade svojih planova nesumnjivo imao u vidu dvoetažnu fasadu tipa Široki Brijeg, sa pilastrima i vijencima. Cijelo pročelje se idealno uklapa u kvadrat čije se presjecište dijagonala, dakle absolutni centar, nalazi u presjecištu križa na akroteriju malog zabata iznad spomen-ploče.”⁶⁰

⁵⁹ Basler, Đ., *Matteo Lorenzoni (1804-1880), graditelj franjevačke crkve sv. Petra i Pavla u Mostaru*, str. 373.

⁶⁰ Isto, str. 373-374.

Budući da je želio sačuvati nešto i od Bakulina pročelja, Basler je zadržao središnju rozetu “koja se odlično uklopila u cjelinu”, a bočne je pretvorio u četvrtaste prozore. Monumentalnost pročelja pojačao je dimenzioniranjem arhitektonskih elemenata tako da su pilastri koji su ispod vijenca širi od onih na katu, a vijenci timpanona uži od onog koji dijeli katove.

Sl. 2. Izgled pročelja prije postavljanja kipova sv. Petra i Pavla.

Unutrašnjost crkve vraćena je svojoj izvornoj ljepoti. Sa stupova su maknuti priljepci i žbuka. Trijumfalni i svi drugi kameni lukovi oslobođeni su od žbuke, lezene su urađene od kamena i ugrađeni su kameni lukovi u sporednim lađama, jer su postojali samo oni ispred bočnih oltara. Otučena je štukatura bočnih oltara ispod koje su se pokazala lučno završena udubljenja, urađena od fino klesana vapnenca. Osim toga, izduljeni su prozori u apsidi i u bočnim lađama te provideni vitrajima koji su izrađeni po nacrtima fra Vendelina Karačića. Na uglove pročelja 28. ožujka 1988. postavljeni su kameni kipovi sv. Petra i sv. Pavla, rad akad. kipara Florijana Mićkovića, čime su vanjske fasade posve završene.

Iz crkve je uklonjen drveni glavni oltar,⁶¹ a naručen je mozaik Kristova uskrsnuća koji je trebao pokriti apsidu u cijelosti te bočne oltare i korsku ogradu. Autor mozaika bio je Edo Murtić. No, unatoč visokim ocjenama likovnih kritičara, njegovo postavljanje, ne navodeći nikakav valjan razlog, spriječila je nova uprava koja je u međuvremenu došla na čelo Provincije. Umjesto ožbukanoga stropa s plitkim lukom urađen je ravni drveni strop s bogato profiliranim kasetama prema nacrtima arhitekta Florijana Škunce iz Zagreba. Mramorna oltarska menza, govornica i postolje svetohraništa izrađeni su i postavljeni prema nacrtima Đ. Baslera.

Na žalost, crkva za koju se može reći da je više od ijedne druge građevine u Mostaru odražavala prilike i duh mjesta (genius loci) druge polovine 19. i gotovo čitavoga 20. st. spaljena je 9. svibnja 1992. Nakon rata njezini su ostatci brzopleto maknuti zajedno s jedinim katoličkim zvonikom uz Neretvu na hercegovačkom ozemlju, koji je podignut u 19. st. i koji je sa svojim satom bio orijentir i simbol grada.

Sažetak

Crkvi sv. Petra i Pavla u Mostaru, koja je građena od 1866. do 1875. god., prethodilo je više crkava iz kasnoantičkoga doba i srednjovjekovlja, koje su se nalazile u blizini današnjega grada ili u njemu samome. Posljednja od njih nasilno je srušena 1563. god., tako da katolici u Mostaru nisu imali crkvu pune 303 godine. Ona je bila prijeko potrebna za bogoštovlje i naznačila je prekretnicu k većim vjerskim i građanskim slobodama. Nije bila samo znak vjere u Boga i volje za opstankom Hrvata katolika u Mostaru kao svojih na svome, nego su se u njoj, počevši od mukotrpnih traženja i dobivanja dozvole za gradnju preko načina gradnje do njezina izgleda i uloge, i snažno odrazila sveukupna društveno-politička zbivanja i kulturno-duhovna gibanja u Mostaru i Hercegovini na izmaku otomanske vladavine i u novijim vremenima.

Mnoge pojedinosti vezane uz gradnju ostale su nepoznate, pa tako i ime arhitekta koji ju je zamislio. Istraživanja Đ. Baslera kao i analize zatečenoga stanja građevine prilikom obnove od 1983. do 1988. god. otklonjene su neke nepoznanice. Tragom arhivskih dokumenata i uspoređivanjem

⁶¹ U pismu upućenom gvardijanu fra Korneliju Kordiću 16. IV. 1983. Đ. Basler obrazlaže: "Sva moja intimna nastojanja da se pomirim sa glavnim oltarom, pardon, sa njegovom arhitekturom, ostala su bez rezultata. To je kič, čak i ako se uzme u obzir da je to 'tiroler'. On je i kao takav loš... on nema ni stila ni duha.", u: Karačić, V., osobna arhiva.

arhitektonskih nacрта talijanskoga kapucina fra Franje iz Vicenze, krsnim imenom Matteo Lorenzoni, sa zatečenim stanjem mostarske crkve Đ. Basler je ustanovio da je autor nacрта, barem idejnoga, upravo Matteo Lorenzoni, te da se graditelj fra Petar Bakula iz određenih razloga nije držao nacрта nego je pribjegao pojednostavljenjima, posebice pri gradnji pročelja.

Tijekom svojih 126 godina postojanja crkva je doživjela više popravaka i preinaka. Temeljitom obnovom od 1983. do 1988. god. željelo joj se vratiti izvornost, sačuvati njezine kulturno-povijesne vrijednosti i dodati joj ono što je silom prilika bilo izostavljeno u doba gradnje.

Crkvu su zapaljivim granatama, gađajući je s obližnjega Huma, zapalile postrojbe tzv. Jugoslavenske narodne armije 9. svibnja 1992. Njezini većim dijelom srušeni zidovi, zajedno s ne toliko oštećenim zvonikom, uklonjeni su odmah nakon rata da bi se načinila veća crkva. Time je Mostar izgubio jedno od svojih najsnažnijih obilježja vlastite prošlosti.

Vendelin KARAČIĆ

DER BAU DER ERSTEN KIRCHE HLL. PETER UND PAUL IN MOSTAR UND DIE VORAUSGEHENDEN KIRCHEN

Zusammenfassung

Der Kirche Hll. Peter und Paul in Mostar, die von 1866 bis 1875 gebaut wurde, sind mehrere Kirchen aus der Spätantike und dem Mittelalter, die sich in der Nähe von der heutigen Stadt oder in ihr selbst befanden, vorausgegangen. Die letzte wurde 1563 gewaltsam zerstört, sodass die Katholiken in Mostar ganze 303 Jahre keine eigene Kirche hatten. Sie war zur Gottesverehrung notwendig und bedeutete den Wendepunkt zur größeren religiösen und bürgerlichen Freiheit. Sie war nicht nur ein Zeichen des Glaubens an Gott und des Wunsches der kroatischen Katholiken in Mostar als ihre eigene Herren zu leben, sondern in ihr haben sich – beginnend von mühsamen Forderungen für eine Bauerlaubnis zu bekommen, über Bauweise bis zu ihrem Aussehen und ihrer Rolle – umfassende gesellschaftlich-politische und kulturell-geistige Bewegungen in Mostar und in der Herzegowina am Ende der osmanischen Herrschaft und in der neueren Zeit widerspiegelt.

Viele Einzelheiten hinsichtlich des Baus sind unbekannt geblieben, so auch der Name des Architekten, der den Bau entworfen hat. Die Forschungen von Đ. Basler sowie die Analyse des Gebäudes anlässlich des Wiederaufbaus von 1983 bis 1988 haben manche Lücken beseitigt. Auf der Grundlage von Unterlagen in den Archiven und durch den Vergleich von architektonischen Entwürfen des italienischen Kapuzinerpaters Francesco aus Vicenza (mit dem Taufnamen Matteo Lorenzoni) mit der aktuellen Bausubstanz der Kirche hat Đ. Basler festgestellt, dass der Verfasser des Entwurfs eben jener Matteo Lorenzoni war, und dass der Erbauer Pater Petar Bakula sich aus bestimmten Gründen nicht an den Entwurf gehalten hat, sondern einiges vereinfacht hat, besonders beim Bau der Stirnseite. Während der 126 Jahre ihres Bestehens hat die Kirche mehrere Sanierungen und Änderungen erlebt. Durch eine umfassende Renovierung von 1983 bis 1988 wollte man ihr das ursprüngliche Aussehen zurückgeben, ihre kulturhistorische Werte erhalten und das beim Bau Verhinderte hinzufügen.

Die Kirche wurde durch Granaten vom naheliegendem Berg Hum durch die sog. Jugoslawische Volksarmee am 9. Mai 1992 ins Brand gesetzt. Ihre zum größten Teil zerstörten Mauern wurden zusammen mit dem nicht so stark beschädigten Glockenturm gleich nach dem Krieg abgebrochen, um eine größere Kirche zu bauen. Dadurch hat Mostar eines der wichtigsten Denkmäler seiner Vergangenheit verloren.

Izvori i literatura

ANĐELIĆ, TOMO, *Tepčići kod Čitluka i Trijebnje kod Stoca*, u: *Arheološki pregled*, vol. 25, Beograd - Ljubljana, 1986.

Arheološki leksikon BiH, svz. 3, *Arheološka nalazišta*, regija 14 - 25, Sarajevo, 1988.

Arhiv Biskupskoga ordinarijata Mostar.

Arhiv Provincije - *Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru*.

BAKULA, PETAR, *Hercegovina prije sto godina ili Topografsko-historijski šematizam Franjevačke kustodije i Apostolskog vikarijata u Hercegovinu za godinu Gospodnju 1867*. S latinskog preveo dr. fra Vencel Kosir, Mostar, 1970.

BAKULA, PETAR, *Izabrana djela*, svz. I., *Kratka povijest franjevaca u Hercegovini*. Preveo i priredio dr. fra Andrija Nikić, Mostar - Veljaci, 1995.

BAKULA, PETAR, *Hercegovina za devetnest godina vežirovanja Ali-pašina*. Priredio dr. fra Andrija Nikić, Mostar, 1999.

- BASLER, ĐURO, *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1972.
- BASLER, ĐURO, *Matteo Lorenzoni (1804-1880), graditelj franjevačke crkve sv. Petra i Pavla u Mostaru*, u: *Regiones Paeninsulae Balcanicae et Proximi Orientis*, Bamberg, 1988. Priredila Elisabeth Erdmann - Pandžić.
- DEMO, ŠIME - KNEZOVIĆ, PAVAO, *Čerigajski Anđeo*, Mostar, 2007.
- GAVRAN, IGNACIJE, *Suputnici bosanske povijesti*, Sarajevo, 1990. *Glas Hercegovca*, V./1888.
- GLAVAŠ, RADOSLAV, *Spomenica pedesetgodišnjice Hercegovačke Franjevačke Redoždržave*, Mostar, 1897.
- GLAVAŠ, RADOSLAV, *Život i rad fra Rafe Barišića*, Mostar, 1900.
- KARAČIĆ, VENDELIN, osobna arhiva.
- MANDIĆ, DOMINIK, *Etnička povijest Bosne i Hercegovine*, Rim, 1967.
- MANDIĆ, DOMINIK, *Hrvatske zemlje*, Chicago - Rim, 21972.
- MIKULIĆ, MARTIN, *Šematizam mile misijske provincije reda manje braće sv. oca Franje u Hercegovini za godinu 1903*. S latinskog preveli Šime Demo i Pavao Knezović. Uvod i bilješke napisao Pavao Knezović.
- PANDŽIĆ, BAZILIJ S., *Hercegovački franjevci sedam stoljeća s narodom*, Mostar - Zagreb, 2001.
- PETROVIĆ, LEON, *Život i rad fra Petra Bakule (1816-1873)*, u: *Stopama otaca, Almanah hercegovačke franjevačke omladine*, Mostar, 1939.
- SIVRIĆ, MARIJAN, Nekoliko nepoznatih podataka o franjevcima u Zahumu i Bišću kod Mostara u srednjem vijeku, u: *Hercegovina, godišnjak za kulturu i povijesno naslijeđe*, 19/2005.
- Šematizam HFP - *Šematizam Hercegovačke franjevačke provincije*, Mostar, 1977.